

VOYAGA YETMAGANLAR JINOYATCHILIGINING IJTIMOY-PSIXOLOGIK OMILLARI

Barnoyeva Yulduz Rasulovna

Buxoro davlat universiteti psixologiya yo`nalishi 1-bosqich magistranti

<https://doi.org/10.5281/zenodo.6298930>

Mamlakatimizning barcha jabhalarida amalga oshirilayotgan tub islohatlar hamda qadriyatlarimizning qayta tiklanayotganligi, milliy, madaniy va ma'rifiy meroslarimizdan xalqimiz hayotida, bolalar tarbiyasida keng foydalanilayotganligi kishilar o'rtasida mehr-oqibat, insoniylik, muruvvatlilik va olijanoblik kabi yuksak fazilatlarining shakllanishiga zamin yaratish bilan bir qatorda yurtimiz fuqarolari turmush faravonligining oshishiga, ularda ertangi kunga nisbatan bo'lgan ishonch hissining shakllanishiga xizmat qilmoqda.

Ona yurtimizda iqtisodiy va siyosiy sohalarida amalga oshirilayotgan keng qamrovli ishlar bilan bir qatorda, o'sib kelayotgan yosh avlodning ta'lim-tarbiyasi, ertangi kuni, jismoniy va aqliy jihatdan barkamol rivojlanishlari borasida ham kishini quvontiradigan darajadagi ishlar amalga oshirilmoqda.

Mustaqillikka erishilganidan so'ng, mamlakatimizda katta ijobiy o'zgarishlar ro'y berdi, o'z qadr qimmatimiz, milliy davlatchiligimiz, madaniyatimiz, tilimiz va dinimizni, milliy qadriyatlarimizni tiklab, jaxon xamjamiyatida o'zimizga munosib obro' e'tibor qozonishga erishdik, hayotimizning barcha soha va jabhalarini demokratlashtirish, mamlakatni modernizatsiya qilish, iqtisodiy va siyosiy sohalarni liberallashtirish jarayonlari yo'lida katta ahamiyatga ega bo'lgan qonun va qonunchilik normalari qabul qilindi, mamlakatimizda sud-huquq tizimini isloh qilishning mutlaqo yangi konsepsiyasi yaratildi.

Ammo, yurtimizda yoshlarimizning har tomonlama kamol topishlari uchun hukumatimiz va shaxsan yurtboshimiz tomonidan amalga oshirilayotgan tadbirlar va bu sohaga berilayotgan katta e'tiborga qaramasdan yoshlar o'rtasida giyohvandlik, alkogolizm, jinoyatchilik kabi jamiyatimiz uchun yot bo'lgan illatlar uchrab turibdi. YOshlar o'rtasida yuzaga kelayotgan bunday holatlar o'z navbatida Respublikamiz rahbariyati va keng ilmiy jamoatchiligining e'tiborini bu sohaga yanada oshirish zaruriyatini ko'rsatadi.

Ijtimoiy tartib-qoidlarni buzish ijtimoiy me'yorlardan og'ish xulqi bilan ham ifodalanadi. SHu boisdan ijtimoiy me'yorlardan og'ish tushunchasini ilmiy-nazariy jihatdan tahlil qilish voyaga yetmaganlarda jinoyatchilik xulqining ijtimoiy-psixologik omillarini ochib berishda muhim ahamiyat kasb etishi shubhasizdir.

Jinoyatchilik hodisasini bir butun deb oladigan bo'lsak, voyaga yetmaganlar jinoyatchiligi uning ajralmas, joiz bo'lsa asosiy qismi bo'lib hisoblanadi. CHunki, bolalik yoki o'smirlik yoshidan boshlangan qonunbuzarlik yoki jinoyatchilik ba'zan kishining butun umrini qamrab olishi mumkin. SHu boisdan bugungi kunda butun dunyo miqyosida voyaga yetmaganlar jinoyatchiligi muammosini har tomonlama tadqiq etish va uning oldini olish masalasi eng dolzarb masalalardan biriligicha qolmoqda. Mamlakatimizda ijtimoiy-siyosiy, ma'naviy muhitni barqarorlashtirishning muhim shartlaridan biri yosh avlodni har tomonlama etuk qilib tarbiyalashdir.

Voyaga yetmaganlar jinoyatchiligini ilmiy o'rganish borasida olib borilgan tadqiqotlarni kuzatar ekanmiz, bu muammo yuzasidan xilma-xil fikr-mulohazalar va qarashlar o'rtaq tashlanganligining guvohi bo'lamiz. Ma'lumki, insonning ma'naviy olami va xulq-atvoriga u

yashayotgan muhit va shart-sharoitlari doimiy ravishda ta'sir etib turadi. Uning ayrimlari kishiga to'g'ridan-to'g'ri ta'sir ko'rsatsa, ayrimlari bilvosita tarzda ta'sir qiladi.

Jinoyatchilik xulqining ijtimoiy-psixologik omillari deganda, eng avvalo makro va mikromuhit deb nomlangan ikki katta tushunchalarga izoh berib o'tish lozim bo'ladi. Jinoyatchilikning psixologik omillari esa jinoyatchi shaxsining individual-psixologik va yosh davri xususiyatlari jamlanmasi ma'nosida talqin qilinadi.

Makromuhit, ya'ni katta ijtimoiy qatlamdagi munosabatlar, xususan jamiyatning iqtisodiy munosabatlari, siyosiy xokimiyatning tashkil etilishi, jamiyatdagi siyosiy vaziyat, ijtimoiy ongning shakllari hamda kishilarning katta guruhlariga hisoblangan millat, siyosiy partiyalar, harakatlar, ijtimoiy va professional guruhlar va boshqalar asosida tashkil topadi. Mikromuhit esa shaxsga to'g'ridan-to'g'ri ta'sir qiluvchi, ya'ni insonni qurshab olgan muhitni, uning oilaviy muhitini, mehnat faoliyati, shart-sharoitlari, xizmat ko'rsatishi va dam olishini hamda u faoliyat ko'rsatayotgan mehnat jamoasi va turli xil ehtiyojlarni qondirish yo'lidagi muomala munosabatlarini qamrab oladi.

Makromuhitning jinoyatchilik xulqining kelib chiqishiga ta'siri to'g'risida gapirilganda avvalo jamiyatdagi ijtimoiy-iqtisodiy shart-sharoit, kishining turmush tarzi, ijtimoiy mavqei, jamiyatda tutgan o'rni to'g'risida to'xtalib o'tish lozim bo'ladi.

Jamiyatning iqtisodiy inqirozi kishilarning turmush tarziga, hayot kechirishiga salbiy ta'sir ko'rsatadi. Bu kishilarni jamiyatda o'z o'rni, hayotini saqlab qolish uchun turli xil g'ayriijtimoiy xatti-harakatlarni bajarishga undaydi. Oqibatda bunday jamiyatda qonunning ustuvorligi yo'qoladi, turli xil qonunbuzarliklar, jumladan o'g'irlik, bosqinchilik, zo'ravonlik kabi jinoyatlar avjiga chiqadi. Mamlakatda siyosiy beqarorlikning hukm surishi, muayyan mafkura va g'oyaning yo'qligi ham turli xil qonunbuzarlikning kelib chiqishiga imkoniyat yaratadi.

Kuzatishlarimizga qaraganda, voyaga yetmaganlarning bezoriliklari ko'pincha o'zini ko'rsatish va ermak, ovunchoq sifatida, tengdoshlarini kuldirish, qiliqlar ko'rsatish ma'nosida sodir etiladi. O'smirning bu xildagi xatti-harakatlari ba'zan jamiyatga, kishilarga jiddiy putur etkazishi va jinoiy harakatga aylanishi mumkin.

Shaxsga tajovuz qilish jinoyatchiligi orasida voyaga yetmaganlarning nomusga tegish jinoiy harakatlarini alohida ko'rsatib o'tish lozim. Kuzatishlarimizdan ma'lum bo'lishicha, o'smirlar tomonidan bunday jinoiy harakatlar mastlik holatida, guruhliy ko'rinishda amalga oshiriladi. Bunday jinoyatlarning o'ziga xos jihatlardan biri hech qachon o'ziga yaxshi tanish bo'lgan xotin-qizlarda amalga oshirmasligidir. YA'ni, bunday jinoyatlar asosan notanish, davraga yangi taklif etilgan yoki ko'cha-ko'yda uchratib qolgan xotin - qizlarda sodir etiladi.

Voyaga yetmaganlarning bunday jinoiy harakatlarini tahlil qilganimizda, ular nafaqat jinsiy ehtiyojni qondirish, balki jinsiy tarbiya borasida yo'l qo'yilgan kamchiliklar tufayli sodir etilayotganligining guvohi bo'lamiz. Bunday bolalar va o'smirlar oilada jinsiy tarbiya borasida etarlicha tarbiya ko'rmaganliklari bilan ajralib turadilar. Ayrim o'smirlar o'zining bunday harakatlarini "erkak sifatida etilganliklari"ni ko'rsatish, namoyish etish ma'nosida ham sodir etayotganliklari kuzatiladi.

Bolalar va o'smirlar tomonidan garchand kam darajada bo'lsada tovlamachilik, firibgarlik jinoyatlari ham sodir etiladi. Bunday jinoiy harakatlar ko'pincha noto'liq oilalarda yoki o'ta-onasiz tarbiyalangan bolalar va o'smirlar tomonidan amalga oshirilganligi kuzatiladi. SHuningdek, bunday jinoyatlar kattalarning ishtirokida ularning ta'siri, yo'l-yo'riqlari asosida sodir etilayotganligining ham guvohi bo'lishimiz mumkin. Bolalar va o'smirlar o'rtasida

qanday jinoyat turlarining keng tarqalayotganligidan qat'iy nazar, ularda yosh davri xususiyatlarining ta'siri va o'rni mavjudligini ko'ramiz.

Voyaga yetmaganlar jinoyatchiligi kattalar jinoyatchiligi bilan taqqoslanganda ularning tor doira va mazmunga ega ekanligi, ya'ni jinoiy harakat mazmuni moddiy - tovar boyliklariga yo'naltirilganligi hamda turli xil mayda bezoriliklar bilan chegaralanayotganligi kuzatiladi. Jinoiy harakatni amalga oshirish usullarining sodda va oddiyliги bunday jinoyatlar bevosita voyaga yetmagan jinoyatchi tomonidan amalga oshirilganligidan dalolat beradi.

Voyaga yetmaganlarda jinoyatchilik xulqining motivlarini o'rganish maqsadida, o'zimiz tomonimizdan tuzilgan ijtimoiy-psixologik so'rovnomadani foydalandik hamda ichki ishlar bo'limi tomonidan voyaga yetmaganlar jinoyatchiligi bo'yicha qo'zg'atilgan jinoiy ish hujjatlarini tahlil qildik.

Tadqiqot natijalari bolalar va o'smirlar jinoyatchiligining quyidagi motivlari mavjudligini ko'rsatdi:

1. Moddiy va maishiy shart-sharoitga ega bo'lishga intilish, ochko'zlik mazmuniga ega bo'lgan jinoyatchilik xulqi motivi.
2. Do'stlari oldida obro' orttirish maqsadidagi jinoyatchilik xulqi motivi.
3. Qasos, o'ch olish va g'azab asosidagi jinoyatchilik xulqi motivi.
4. O'rtoqlari va kattalarga taqlid qilish asosidagi jinoyatchilik xulqi motivi.
5. Boshqa birovni himoya qilish maqsadida yuzaga keladigan jinoyatchilik xulqi motivi.
6. Boshqa jinoyat turini yashirish maqsadidagi jinoyatchilik xulqi motivi.
7. O'ziga xos sarguzasht qilishga intilish maqsadidagi jinoyatchilik xulqi motivi.
8. O'zini ko'rsatishga intilish (maqтанish) asosidagi jinoyatchilik xulqi motivi.
9. Boshqa kishilarning ta'siri ostida yuzaga keladigan jinoyatchilik xulqi motivi.
10. Anglanmagan jinoyatchilik xulqi motivlari.

Bolalar va o'smirlarda jinoyatchilik xulqining ijtimoiy-psixologik motivlarini o'rganish natijalaridan ma'lum bo'lishicha, sodir etilayotgan jinoyatlarning katta qismi, "Anglanmagan motiv" asosida amalga oshirilayotganligini kuzatish mumkin.

Jinoyatchilik xulqiga ega bo'lgan bolalar va o'smirlar shaxsida asotsiallik, ruhiy beqarorlik, o'zgaruvchanlik, gipertimlik, affektga moyillik, siklotomiklik xususiyatlarining yaqqol ifodalanganligidan kelib chiqib, ular shaxsini sog'lomlashtirishga harakat qilish maqsadga muvofiqdir. Bunda ular yashayotgan oila va ijtimoiy muhitni sog'lomlashtirish, shaxslararo sog'lom munosabatni vujudga keltirish ishlarini olib borish yaxshi natija beradi.

SHunday ekan, voyaga yetmaganlar jinoyatchiligining asosiy sabablari sifatida "bolalar va o'smirlar faoliyatini nazorat qilmaslik", "oilada bola tarbiyasiga e'tiborning susayishi" kabilar namoyon bo'lganligidan kelib chiqib, oilada va oiladan tashqarida bolalar va o'smirlar faoliyatini, bo'sh vaqtlarida nima bilan shug'ullanayotganligini nazorat qilish va oilada bolalar tarbiyasiga e'tiborni kuchaytirish maqsadga muvofiqdir.